

El Museu d'Història dels Jueus, Girona

SÍLVIA PLANAS MARCÉ,
Directora del Museu d'Història dels Jueus

1

1. Pati del museu. Fotografia: © Museu d'Història dels Jueus.

«Aquest és un museu petit, però perfecte i emocionant, un museu que “obre” els ulls. Gràcies per la visita i pels records d'una vida jueva que aquí va florir sense igual.»

L'escriptor israelià Amos Oz va escriure aquesta dedicatòria al *Llibre de visites del Museu d'Història dels Jueus*, el 30 de setembre de 2010. Les seves paraules són un bon reflex de l'objectiu primer de la institució: *obrir els ulls a les persones visitants, i explicar, recordant-la, la història d'una vida jueva que va tenir al nostre país i a la nostra ciutat un moment d'esplendor com pocs altres.*

A inicis dels anys 90 del s. XX, l'Ajuntament de Girona, a través de l'organisme municipal Patronat Call de Girona,¹ definia el projecte de creació d'un museu i d'un centre d'estudis que tenien com a objectiu recuperar, estudiar, conservar i difondre la història de la Catalunya i de la Girona jueves. En l'elaboració, hi van participar tècnics i tècniques municipals especialistes en documentació, art, història i disseny i van comptar amb l'assessorament d'una museòloga israeliana amb molta experiència en la concepció de museus d'història jueva.² La proposta era crear un espai que recollís i que expliqués una història, més que no pas un museu fonamentat en una col·lecció i una exposició d'objectes relacionats amb la cultura hebrea.

Val a dir que aquesta prioritat la corroborava la pràctica inexistència d'objectes originals referents a la cultura jueva medieval, que, d'haver

¹ Organisme creat el 1992 i constituït per l'Ajuntament, la Diputació i la Generalitat.

² Renée Sivan (Israel), Joan Boadas, Joan Casanovas, Pere Freixas, Assumpció Hosta i Silvia Planas (Girona) en van realitzar i redactar el primer projecte museogràfic el 1991.

L'EXPULSIÓ

La religió explica en que vivien les comunitats jueves i jueves ara, als sots dels
rents i dels impostos, un gran perill per a la fe d'Israel, nos creiem, que es
podia veure, conculcava pel judaisme, que tenien tan a prop. Aquest fou el
principal motiu de l'edicta d'expulsió que Ferran i Isabel van signar a Granada el
31 de març de 1492.

Segons el decret, totes les persones que no volguessin batejarse havien d'abandonar
el país abans del 31 de juliol. A Girona, la majoria ja s'havia convertit, i varen ser
pocs els que varen sortir de la ciutat.

Les conseqüències, malgrat el nombre migrat de famílies que varen marxar, varen
ser petites, però l'expulsió es va perdre una important aportació cultural i es va
cloure un temps de diversitat i de coexistència molt enriquidor.

L'estiu de 1492 van

prop de 1500 persones jueves

existit, haurien permès el bastiment d'una col·lecció museològica pròpia. Les comunitats hebraïques que van viure a Catalunya a l'edat mitjana van deixar molt poques restes físiques. D'una banda, perquè la seva cultura és poc donada a la creació artística material, i no hi ha un llegat important en aquest aspecte, exceptuant els magnífics manuscrits il·luminats i alguns objectes d'ús litúrgic remarcables. De l'altra, perquè més de cinc-cents anys d'absència han significat forçosament la pèrdua de la majoria dels vestigis arquitectònics i arqueològics, tot i que n'han sobreviscut algunes restes de gran importància, com *la col·lecció de làpides funeràries hebraïques* de Girona,³ procedents del cementiri jueu de Montjuïc, o el *micvé* (bany ritual) de Besalú. Aquests elements, juntament amb els *traçats dels calls*, ben conservats a diverses localitats catalanes, entre elles, i principalment, Girona, permeten una bona aproximació a la cultura jueva. Però la recerca s'ha de completar amb altres elements, sobretot amb l'estudi de la gran quantitat de documentació relacionada amb les comunitats hebrees que s'ha conservat als arxius catalans, i que és una eina fonamental per a la recerca en profunditat de la vida jueva catalana medieval.

Tot just iniciar el projecte, doncs, es va fer evident que es podia comptar amb les poques restes materials que es tenien a l'abast, però que aquestes ni podien ni havien de ser l'única base sobre la qual es fonamentaria el museu. Calia l'estudi i la interpretació de la documentació, tant com el dels treballs –alguns excel·lents– que fins al moment ja s'havien dedicat a la història de les comunitats jueves catalanes.

Aquesta fou la tasca principal de l'Institut d'Estudis Nahmànides, creat el 1997 per dotar de corpus científic el museu i per ajudar a donar contingut al projecte museogràfic.

UN MUSEU QUE OBRE ELS ULLS... A UNA HISTÒRIA COMPARTIDA

El principal propòsit era recuperar una història i explicar-la a la gent, intentant captar l'interès, i arribar al màxim segment de població possible, a grups de diferents edats, creences i procedència, ja que es volia un museu per a tothom. Es va partir d'un concepte que és clau en la pròpia definició del museu: la història. El nom així ho expressa: *Museu d'Història dels Jueus*. No es tracta d'un "museu jueu", ni tampoc "del judaisme", sinó d'un indret que explica la història de la comunitat jueva, sense oblidar que aquesta està inserida en l'entorn i que constitueix una part important de la història del país. En el procés de creació i redacció del projecte, sempre es va tenir molt present que aquella narració no es podia explicar sense contextualitzar-la.

2. L'expulsió. Fotografia d'una sala del museu. Fotografia: Aniol Redresa. © Patronat Call de Girona.

³ La col·lecció de làpides hebraïques es pot admirar en la visita del Museu d'Història dels Jueus, que n'és el dipositori.

3. Col·lecció de làpides hebraïques. Fotografia d'una sala del museu. Fotografia: Josep Maria Oliveras. © Patronat Call de Girona.

4. La cultura i el pensament, noms il·lustres. Fotografia d'una sala del museu. Patronat Call de Girona. Fotografia: Aniol Redresa. © Patronat Call de Girona.

5. La sinagoga. Fotografia d'una sala del museu. Fotografia: Aniol Redresa. © Patronat Call de Girona.

Així doncs, i segons aquestes prerrogatives, el museu proposa un recorregut a través d'una part de la història de Catalunya i de Girona, alhora que presenta una trajectòria que s'inclou en les del país i la ciutat, dels quals la població hebrea fou part. El recorregut museològic vol presentar la incidència i la separació, la dicotomia i el camí comú, entre les comunitats jueva i cristiana, forjadors totes dues, tot i que amb diferents graus i intensitats, de la història medieval catalana.

El desenvolupament que l'economia, la ciència i la cultura del país van tenir a l'edat mitjana es deu en bona part a la creació i a l'activitat de les comunitats jueves. Igualment, la trajectòria social té molt a veure amb la presència hebrea i a la relació de coexistència i de relativa multiculturalitat⁴ que es va establir entre la població cristiana, dominant, i la jueva, minoritària. Una història de trobades i de xocs, de relacions i d'enfrontaments, que és encara molt desconeguda; en aquest punt, el museu té una tasca didàctica molt important: *obrir els ulls* a una cultura diferent i apropar a les persones visitants aquest passat que ens és comú.

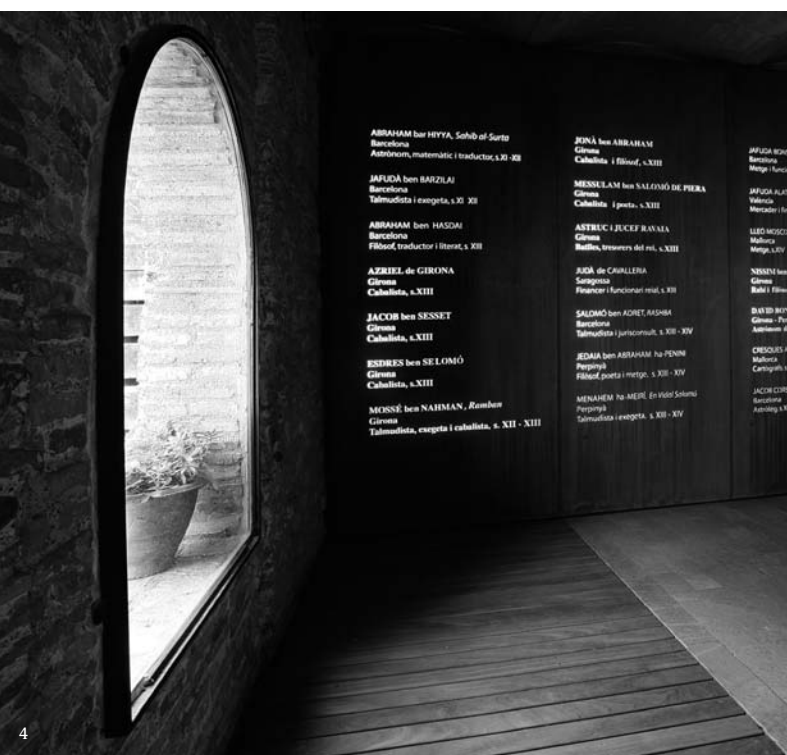
UN MUSEU EMOCIONANT... PEL CONTINGUT I PEL CONTINENT

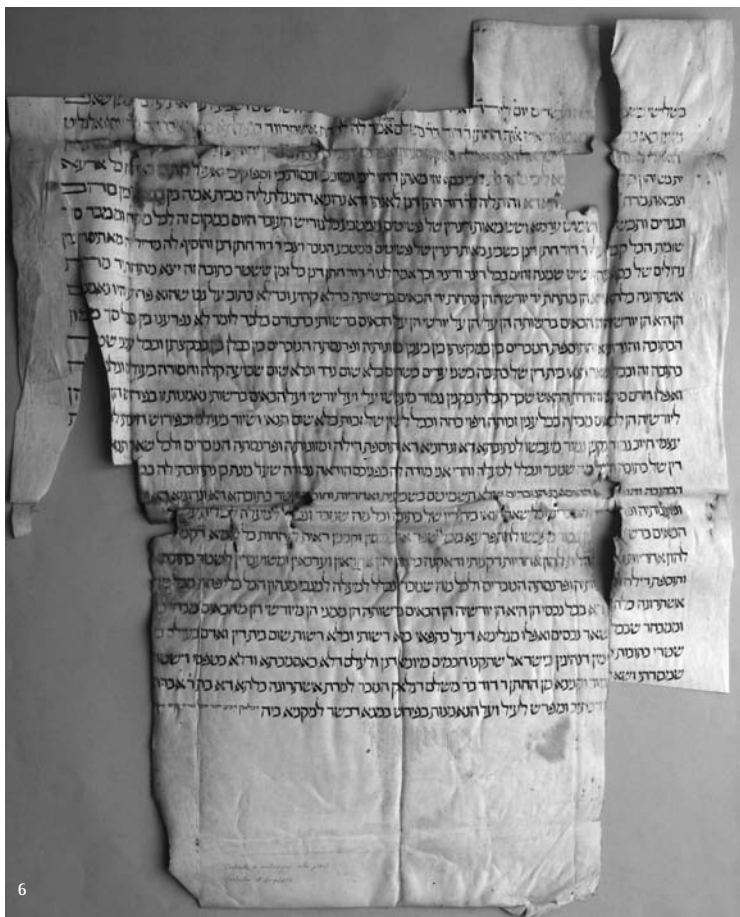
El fet de centrar-se a explicar una història que va ser arraconada i oblidada, tant com el fet que aquesta és, com tantes altres, una crònica de persones vençudes, de comunitats marginades, d'homes i de dones perseguits a causa de les seves creences i tradicions, podien haver originat que el MHJ es convertís en un lloc de reivindicació nostàlgica d'un passat perdut, en un indret avesat al victimisme i al sentiment llagrimós. Des del principi es va intentar que no fos així. L'objectiu era recollir un relat, estudiar-lo amb rigor i profunditat i difondre'l com a part essencial de la història de la ciutat i del país.

Així, en el recorregut, es posen de relleu els trets diferencials de la comunitat jueva, com ara alguns aspectes de la vida privada i familiar, el còmput i el festeig del temps, la cuina i les lleis de l'alimentació o els rituals i la litúrgia; alhora, també es reflecteixen aquells punts amb què la comunitat jueva va contribuir al desenvolupament del país, sobretot des de l'àmbit de les ciències i la cultura. Certament, a l'hora d'exposar la violència, la marginació i la persecució a què fou sotmesa, el museu pren partit i, d'alguna manera, denuncia el que, en qualsevol context històric i cronològic, és i ha de ser denunciable: la persecució de persones innocents a causa de les seves creences i sentiments. Però, al mateix temps, l'entitat també es refereix, i les exposa, a les relacions fructíferes entre ambdues comunitats i la magnífica creació intel·lectual i científica de la cultura hebrea, que va donar un gran ressò a la gironina i catalana medievals. El museu, en definitiva, presenta tant la quotidianitat, com l'esplendor i la tragèdia pròpies d'una història de més de sis-cents anys, de manera que la fórmula aplicada en aquest cas bé podria ser la següent: "Convé al savi que no haja ànsia de ço que ha perdut, mas que guard ço que li és romàst."⁵

⁴ Sempre tenint en compte el que aquest concepte significa en un entorn de la societat de l'edat mitjana, cristiana per antonomàsia, i defugint l'anacronisme que suposaria fer-ne una interpretació actual i aplicar-la a l'època medieval.

⁵ Jaffudà Bonsenyor, jueu barceloní, s. XIII, la recull al Llibre de paraules i dits de savis e filòsofs.

6. Quetubà (contracte matrimonial) 1377. Peça del Museu. Fotografia: Josep Maria Oliveras. © Patronat Call de Girona.

7. Atlas de Cresques. Fotografia d'una sala del museu. Fotografia: Aniol Redresa. © Patronat Call de Girona.

En totes les ocasions que ha estat possible, les persones individuals són les autèntiques protagonistes dels espais del museu; dones i homes amb noms propis que els diferencien i els individualitzen i, per això, els fan presents tant en la història com en el recorregut museològic. Al llarg d'aquest, s'esmenten jueus i jueves particulars, amb fets vitals propis i concrets que en algunes ocasions també relata el discurs del museu. No són només “una comunitat”, no formen un “grup impersonal”, ans són Rahel, David Bonet Bonjorn, Ester Caravita, Mayrona, Regina Cresques, Mossé ben Nahman, Astruc Lobell, Bonastruc Desmestre i tants d'altres. La institució rescata els seus noms de l'oblit del temps i els dona un paper protagonista en el relat de la pròpia història, perquè, com digué Jacques Derrida, “el nom és l'únic objecte i l'única possibilitat de la memòria.”⁶

En referència al protagonisme de les persones individuals en el procés històric, és important constatar que el MHJ té present la participació i l'aportació de les dones, tant des del punt de vista de les imatges i objectes exposats com des de la perspectiva de les històries que s'expliquen en el recorregut o les llistes de noms propis que conformen alguns dels àmbits. Aquest és

⁶ COHEN, Esther (1999). *El silencio del nombre. Interpretación y pensamiento judío*. Barcelona: Anthropos.

8. Atles de Cresques, detall de la reproducció. Fotografia: Josep Maria Oliveras. © Patronat Call de Girona.

un aspecte important que tant de bo que en un futur ja no sigui necessari, però que actualment encara cal tenir en compte. La perspectiva i l'aportació femenines a la trajectòria històrica són elements que caldrà anar integrant en tot discurs historiogràfic i museogràfic que es vulgui tenir com a complet.

Un altre aspecte que dona al museu una certa originalitat i diferència és la seva ubicació. S'aixeca al bell mig del call de Girona, i ocupa un espai que era part de la darrera sinagoga gironina, venuda per la comunitat jueva el juliol de 1492, a causa del decret d'expulsió.

D'aquell complex comunitari, que comprenia una sala d'estudi, oració i reunió, un espai destinat a les dones, uns banys rituals, una petita escola talmúdica, un escorxador i un forn, a banda de pous, horts, eixides i carretons, no en queda res. Cap dels murs originals resta dempeus, ni cap de les sales correspon a un espai concret de la vida comunitària. Però la perfecta delimitació ens la donen els documents i l'arqueologia, i esdevé corroborada per un sentiment que hi conforma un espai de memòria i que converteix el museu en un lloc que evoca una època passada que es fa molt present.

9

10

9. Arracades de plata, s. XIII, Girona. Peça del Museu. Fotografia: Josep Maria Oliveras. © Patronat Call de Girona.

10. Sivella de bronze, s. XIII, Girona. Peça del Museu. Fotografia: Josep Maria Oliveras. © Patronat Call de Girona.

Es conforma, així, un conjunt d'espais materials i immaterials que evocuen l'antiga vivència jueva de Girona, i el museu esdevé la veu del call, un indret que conserva *l'alè de vida jueva dels segles passats, dels llocs compartits amb la llei i amb la tradició, amb els avantpassats i amb la memòria*. I el recorregut museològic presenta a les persones visitants uns "espais de call fets a redós de ritus ancestrals, i de tradicions eternes, racons de vida oberts a un món íntim i segur; espais serens, pausats, allunyats del tràfec i dels crits dels carrers de la ciutat."⁷

EL DISCURS I LA MUSEOGRAFIA

Ja s'ha esmentat que el museu s'ubica en un conjunt d'edificis del centre del call de Girona. La rehabilitació es va fer a partir d'un projecte arquitectònic modern, que respecta l'antigor de les construccions, però que, a la vegada, estableix un diàleg amb l'entorn. Consta de dues plantes amb un recorregut que s'estructura en dotze àmbits temàtics diferents, que mantenen entre si una relació cronològica i conceptual. La primera, inaugurada l'octubre de 2003, explica els aspectes més distintius de la cultura jueva, des de la perspectiva de la vida quotidiana i familiar, però també des de l'expressió religiosa i litúrgica; els sis àmbits que la constitueixen fan referència a les celebracions familiars i religioses, el còmput del temps, el cicle vital, l'alimentació i la vida religiosa, amb la sinagoga com a element aglutinador i el cementiri com a indret de memòria col·lectiva de la comunitat. En aquest àmbit és on s'exposa la magnífica col·lecció de làpides hebrees, data- des entre el 1198 i el 1445, procedents del cementiri de Montjuïc de Girona.

La segona planta, que data del 2007, consta de cinc àmbits que exposen la gran rellevància cultural i científica que varen tenir les comunitats jueves, d'entre les quals sobresurt la de Girona. En aquest punt, hi ha una referència explícita a la gran figura del judaisme català medieval, el mestre gironí Mossé ben Nahman. En l'àmbit dedicat a les activitats professionals i econòmiques, hi destaquen l'astrònom d'origen gironí Jacob ben David Bonjorn, les dones jueves prestamistes de Girona i la important participació d'aquestes en les pràctiques mèdiques i de cura del cos femení. Igualment s'exposa en una gran fotografia il·luminada l'Atlas dels Cresques, de 1373, probablement l'element més significatiu de la cartografia medieval. Els tres àmbits finals relaten els períodes de violència i marginació que varen patir les comunitats jueves, el procés de conversió forçada a què varen ser sotmeses, i finalment, la seva desaparició formal de la geografia catalana, a causa de l'expulsió de 1492.

El MHJ no disposa, ja s'ha dit abans, de grans tresors materials. Es recorre a la iconografia, abundant i molt interessant, que s'ha conservat en manuscrits il·luminats judaics, i també als retaules gòtics o als dibuixos dels notaris cristians. Fotografies il·luminades de grans dimensions, audiovisuals i plafons, es complementen amb una petita però interessant col·lecció de joies

⁷ Extret del plafó de la primera sala del Museu d'Història dels Jueus (text de Sílvia Planas, 2003).

i atuells domèstics (originals) i amb les reproduccions d'objectes (com els segells de marcar pans àzims o els llums de la *Hanukà*). També s'hi utilitzen documents significatius: per exemple, un contracte matrimonial hebraic de 1377 (original) o uns fragments de llibres de medicina del s. XIV (facsimils). Tot plegat, dóna forma a un conjunt en el qual els objectes serveixen d'excusa per al discurs. El recorregut es fonamenta en la interpretació i en l'evocació, més que no pas en l'exposició d'una col·lecció de peces.

Aquest és un museu que apel·la a la recuperació d'una història compartida, que forma part de la memòria col·lectiva d'un país i d'una ciutat. Perquè, en paraules d'Elias Canetti, “la humanitat només està indefensa allà on manca de memòria”.

